

# Aug-2023 ISSUE-II(III), VOLUME-XI

Published Special issue

e-ISSN 2394-8426 International Impact Factor 7.352

Peer Reviewed Journal | Referred Journal



Published On Date 31.08.2023

Issue Online Available At: <http://gurukuljournal.com/>

**Organized By**

**Continuing Professional Development Events, New Mumbai  
Gurukul International Publishing Services, Pune**

**Published By**

**Gurukul International Multidisciplinary Research Journal  
Mo. +919273759904 Email: gimrj12@gmail.com**

**INDEX**

Paper No.	Title	Author	Page No.
1	Quest of Feminism in the Novels of Kamala Markandya	Dr. Nitin Vinayakrao Gohad	3-6
2	भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात महात्मा गांधीचे योगदान	प्रा. तिलकचंद पी. शेंडे	7-9
3	The Language, Gender And Power In The Print Media And The Electronic Media In India – The Brief Case Study	Srijani Mondal	10-15
4	भारताच्या राजकीय व्यवस्थेतील राष्ट्रपती	प्रा. तिलकचंद पी. शेंडे	16-20
5	A Study About Effectiveness Of Remedial Teaching Programme For Dyslexic In English Language Among 2nd Standard Students In Haridwar District	Dr. Leena Purushottam Wadnere & Dr. Shobhana V. Joshi	21-26
6	महात्मा फुले यांचे विचार आणि सामाजिक व राजकीय कार्य	वरुण विजय बोरकर	27-30

---

## Quest of Feminism in the Novels of Kamala Markandya

**Dr. Nitin Vinayakrao Gohad,**

Associate Professor,

Dept. of English,

Yashwantrao Gudadhe Patil College of Arts, Commerce & Science,

Jaitala, Hingna Road, Nagpur.

Mob.- 9730922023

Email- [nitinvgohad@gmail.com](mailto:nitinvgohad@gmail.com)

**Abstract:** the present paper analyzes some novels written by Kamala Markandya in the terminology of feminism. The paper tries to bring forth the perspectives used by Markandya in the light of feminism. It also highlights the status of Indian Women and how hard they strive for their specific role in the society. There has been so many Indian English female writers who have endeavored a lot to write about the feminine sensibilities like Shashi Deshpande, Shobha De, Manju Kapoor and Ruth Pravar Jhabwala. Kamala Markandya also tries to raise the voice against female injustice and her works are the mirror for those who believe in patriarchal society and do not bother for feminine problems. Markandya's novels like *Nectar in a Sieve*, *Handful of Rice*, *Silence of Desire*, *Two Virgins* present the feminine perspective. Markandya, through her novels, tries to be spokesperson of Indian women and strengthen them in their quest of identity, their liberation and their independent status. She presents her female characters as they have lost their sense of identity and how they come up strong to achieve their desired end.

**Key Words:** Feminism, Loss of Identity, Struggle, Liberation, Domination, Injustice, quest, Strength, Sensibility.

**Paper:** Kamala Markandya is one of the fiercest voices of feminism in contemporary world in Indian English Writing. Her novels are the showcase of Indian society and the treatment women receive in India by the hands of male dominating society. Kamala Markandya presents her woman as rejuvenated and full of energy. A woman's quest for identity and her struggle for refinement is described in her novels and aspects such as status, freedom, subjugation, her place in the society is aptly expressed in her novels. The patriarchal set up is highly evident in her novels where women are of no significance. According to the Laws of Manu, a woman is valuable only as far as she is the possible begetter of a male offspring. In her childhood, a woman should always be a subject to her father, in youth to her husband and after his death to her sons. It is also seen that women should be dependent on men from their birth to death. The deplorable condition of women in the Indian society and the gender distinction manifested in female feticide, the liabilities attached to the girl child, declining sex ratio, high level of illiteracy among women as inferior and second class citizens, the various other forms of exploitation and gender violence are directly linked to the attitude to women.

Markandya portrays a realistic picture contemporary Indian women through her characters i.e. – Rukamani, Nailini, Ira, Mira, Roshan, Helen, Lalitha, Mohini, Usha, Valli etc. She explores the emotional thoughts and spiritual yearnings of women and their urge with

sympathetic understanding. Her heroines are in constant search for meaning and value of their lives. Their progress is clearly seen from self-negation, self-denial to belief in herself, self-assertion, self-affirmation, self-motivation. The character of Rukmani in the novel *Nectar in a Sieve* is the prima facie created by Kamala Markandya. She is the spokesperson of all her characters. Her life is full of topsy-turvy and takes a roller-costar rode from frustrations, fall, pain to hopes, pleasure and rise. Rukmani who is married below her status and she adjusts with her husband and whatever he is earning. She does not have any choice but to face the ardent realities. She utters, "'This, mud hut, nothing but mud and thatch was my home. My knees gave...and I sank down". (*Nectar in a Sieve* p.6)

It is mainly through Rukmani's story that Markandaya explores social concerns about "economic hardship in India and the impact of industrialization [and of nature] on the lives of the rural peasantry" (Jackson, 2010). Indira Ganesan remarks in the introduction to the novel that "[b]y giving voice to Rukmani, Markandaya gives us a woman who affects us deeply through not only the burden of rural life, but also the burden of being a woman" (Ganesan, 2002).

Markandya's women characters show a positive and optimistic outlook on life and emerge even stronger than their male counterparts emerge. By exercising their own free will, exhibiting their own self, they get fulfillment and recognition in life and they are able to establish their true stature. It is through the technique of depicting women through male point of view, which is innovative, that Kamala Markandya has used. She makes her male characters speak so that their comments and views may reveal the facts about women. No doubt in some cases, her male characters realize their dominance but her women character are more stronger than the males who breaks down male's ego with their power and common sense. In the course of time the male characters realize their own weakness and submissiveness because of the women who make them aware and understand that they are not commodities that can be purchased, used, and thrown. According to Anil K. Bhatnagar – "Kamala Markandaya started writing novels, when India was just at the threshold of newly won freedom. Poverty, hunger and starvation, women injustices were everywhere. It goes to Kamala Markandaya's credit that she uses fiction as a vehicle for communicating her feminine vision of life." (p.66)

Kamala Markandya's novel *Two Virgins* depicts the pain and suffering of female characters to realize their dreams. Lalitha is an ambitious female protagonist in the novel. She is very confident and her dream of becoming a film star became true when a filmmaker cast her in a documentary film about village life. Lalitha suddenly becomes famous, reveals the urgings of her long-hidden sexuality, and took advantage of her being famous and special. Saroja tries to emulate Lalitha's feminine intrigue, attracted by her reflected beauty, which leads to conflicting beliefs about sexuality and desire. Saroja emerges from the family scandal with a realistic outlook on life. Patriarchy is shown through characters like Mr. Gupta who uses Lalitha. The novel focusses on the central issue of two girls in contemporary India who want to escape from traditional ideologies, codes and practices.

While gender refers to characteristics that are formed during social interaction, race refers to fixed and unchanged biological characteristics shared by people in all nations and cultures. The expectations of each gender in terms of their duties exceed the physiological and biological

differences between the sexes, even though gender arises from objective biological differences. Gender difference is a social concept based on the physical differences of a certain society, as well as how men and women feel their egoistic desires, characteristics, and talents. In contrast to the immutable attributes of gender, historical and comparative social studies recognize gender as a variable that changes over time from one culture to another as society develops and changes. As Kamala Markandaya says:

“She hated the city. She didn’t belong to it, she wanted to go away and never come back. She wanted to go home. At home there...No one could ever be lost, not by trying...You always knew where you were, you know who you were. The city took it all away from you. You were one in a hundred, in a thousand, you were no longer you. You have been an amoeba. You drifted, amoeba, like through the baffling streets, wondering where you were, what business you had.”  
(Markandaya: 187-188)

Neerja Garg in her work *Kamala Markandaya’s Vision* favours that “The novelist wants to convey that social life could be a source of harmony and cordiality only if the norms of society are followed in due regard to the nature of traditions that have been in vogue for ages.” (p.55). The book *Two Virgins* by Kamala Markandaya explores the issue of East and West meeting. There is an East by the straightforward way of life in the villages, whereas the West is symbolized by the flash and glamour of city life. There are obvious signs of feminine sensitivities in the book. The novel’s female characters depict the genuine status of women in society, where they are oppressed, mistreated, and constrained by societal norms. The tale prominently emphasizes patriarchy to depict how males behave in an inhumane way towards women. The writings of Kamala Markandaya are influenced by the harsh realities of life. The sarcastic title of the book raises issues with morality and virginity. It is a representation of conformity towards western and eastern values and women’s’ struggle to fit into the society’s culture. This novel is a record of the torment of rural individuals and asserted that the challenges and complexities of life can be negotiated in society.

Kamala Markandaya is intensely aware even self-conscious regarding her position as South Asian Women recreating, in their writing the lives of women and immigrants. Kamala Markandaya provides variety and vividness to women writing in India. For that Shashi Tharoor remarks, “Kamala Markandaya was a pioneer who influenced all of us Indians writing in English”. In her novels, the realistic study of a woman is reflected in the village life, cities, husband-wife relations, gender differences and conflict. Kamala Markandaya’s creative prowess as a novelist comes from her sensitive creation of individual women characters and situation, which are simultaneously representative of a mass. She is a gifted novelist with an artistic perfection and directness of expression. The realistic approach to life is the hallmark of her fiction. “With her impeccable representational realism and innovative description of Indian arcadia, Kamala Markandaya achieves a perfect poise between the rural reality and the disciplined urbanity of art. (Iyengar. P.74)

---

Works Cited:

Bhatnagar, M.K. Kamala Markandaya: (1999). A Critical Spectrum. New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.

Garg, Neerja. Kamala Markandaya: Vision of Life. Sarup and Sons. New Delhi, 2010. Print

Iyengar K.R.S. "The Women Novelists" Indian Writing in English. 2nd.Ed. New Delhi. Asia Publishing House.1973

Markandaya, Kamala. *Nectar in a Sieve*. New Delhi: Penguin books,2009

Markandaya, Kamala.(1960). *Nectar in a Sieve*. New York: Signet Books, 1954. Some Inner Fury.London: Putnam & Co, 1955

Markandaya, K. *Two Virgins*. John day company.1973

Tharoor Shashi. Outlookindia.Com



## भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात महात्मा गांधीचे योगदान

प्रा.तिलकचंद पी.शेंडे,

राज्यशास्त्र विभाग

कमला नेहरू महाविद्यालय, नागपूर

महात्मा गांधी च्या जिवन दर्शनाची व्याख्या करतानी डॉ.पट्टाभीसितारामैया ने लिहले आहे की, 'गांधीवाद वस्तुतः भारताच्या त्या आचारपरक आध्यात्मिक जीवन दृष्टी आणि सांस्कृतिक परंपराचा आधुनिक परिस्थितीच्या अनुकूल परिवर्धक एक संशोधित संस्करण आहे. जे शतकांपासून सत्य, अहिंसा, प्रेम, सेवा, त्याग, सहिष्णुता, असत्येय, अपरिग्रह, आत्मसंयम इत्यादी नैतिक मुल्यांच्या भौतिक जीवनमानाच्या अपेक्षा अधिक काम्य आणि वैरण्य मानते.' स्पष्ट आहे की या नैतिक मुल्यांच्या आधारावर गांधीने सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक समस्यांचे समाधान सांगितले जे आज सुद्धा प्रासंगिक आहेत. भारतीय स्वाधीनता संग्रामाच्या इतिहासात राष्ट्रपिता महात्मा गांधीचा योगदान अविश्वसनीय आहे. त्यांचे अलौकीक व्यक्तित्व आणि सुनिश्चित जीवन दर्शनाने भारतताप्रमाणे संपूर्ण विश्व प्रभावित झाला. त्यांनी सामायिक विचारधारेमध्ये युगांतर करून दुखी पिडीत मानवाच्या हृदयात एक नवीन आशा आणि उत्साह चा संचार केला आहे. सत्य, अहिंसा, प्रेम ला त्रिसुत्राच्या रूपात प्रतिष्ठीत करून नवीन मार्ग प्रशस्त केला.

भारत ही संत महात्माची भुमी आहे. 'वसुधैव कुटूंबकम्' ची भावना आम्हच्या आम्हच्या सामाजिक सांस्कृतिक धरोहर आहे. दुसऱ्या शब्दात आम्हची संस्कृती बहुलवादी आहे. याकरिता आमची सामाजिक, सांस्कृतिक विविधता शक्तीचा स्रोत होण्याच्या सोबत अनेकता मध्ये एकता ची ओळख परिभाषित करण्याचा स्रोत सुद्धा आहे. याच राष्ट्रीय एकात्मता भावनेने सर्व भारतवाशीयाना बांधून ठेवले आहे. स्वातंत्र्य संग्रामाचा अध्ययन करताना हे प्रतीत होते की, पारतंत्र्यातून मुक्ती साठी हिंदु मुस्लीम शीख इसाई बौध्द जैन सर्वांचा योगदान महत्वपूर्ण आहे. यात गांधी दर्शनाची भुमिका राहिली आहे.

महात्मा गांधीवर बुद्ध, महर्षी दयानंद, स्वामी विवेकानंद, रवीद्रनाथ टागोर व राय चंद भाई, टालस्टाय, रस्कीन रोमा रोला इत्यादी पाश्चात्य आणि भारतीय विचारकांचा प्रभाव राहिला आहे. आज आपण स्वतंत्र भारतामध्ये जागतिकीकरणाच्या युगात आहोत. जे स्वातंत्र्याच्या नंतर ४५ वर्षांनी आले आहे. या वैश्वीक परिघटन संदर्भ अभय कुमार दुबेचा कथन आहे की 'वस्तुतः ही परिघटना एवढी व्यापक आहे की, जीवनाचा कोणताही क्षेत्र यापासून अस्पर्श राहिला नाही. भारताच्या प्राचीन भांडवलवादी पासून माहिती उद्योगा व्यवसायापर्यंत सार्वजनिक सेक्टर च्या पर्यंत नोकरशहा आणि सत्तारूढ राहण्याची आदत असणाऱ्या राजनेत्यापासून विरोधी पक्ष आणि जनजातीय आंदोलनकर्त्यापर्यंत, मागास जाती, महिला, शहरी गरीब दलित च्या हिता करिता विचार करण्या पासून मार्क्सवादी, नक्सलवादी, आधुनिकतेचे टिकाकार नागरीक अधिकारवादी, गांधीवादी आणि पर्यावरणवादया पर्यंत या परिघटनेचे पक्ष विपक्ष मध्ये मत बनवावे लागले.'

या संदर्भात जागतीकीरणामध्ये महात्मा गांधीचे विचार प्रस्तुत करण्याचा थोडासा प्रयत्न या माध्यमातून केला आहे. जसे की जागतीकीकरणाला विविध दृष्टी ने पाहिले जाते. तसेच महात्मा गांधीच्या विचाराला दार्शनिक आणि व्यवहारिक कोटी मध्ये राजकारणाच्या अंतर्गत त्याचे सत्याग्रह, असहकार आंदोलन, सविनय कायदेभंग, स्वतंत्रता, साम्प्रदायीक एकता, अश्वसूयता निवारण, मदननिर्बंध. आर्थिक पक्षात खादी, स्वदेशी, कुटिर उद्योग, ललीत कला. शिक्षणातर्गत बेसिक शिक्षण, स्त्री

शिक्षण,मानवतावाद,राष्ट्रभाषा, राजभाषा इत्यादी.महात्मा गांधीच्या मानवतावादाने भारतीय जनमानसाला प्रभावित केले आणि संपूर्ण देश एक प्राण होउन स्वतंत्रता च्या करिता प्राणोत्सर्ग करून उठला.

परिणाम स्वरूप भारत स्वतंत्र झाला.स्वातंत्र्याच्या नंतर अशा राष्ट्राच स्वप्न होते की ज्या मध्ये भारताचा प्रत्येक व्यक्ती समतामुलक जिवन जगेल,जाती पातीचे भेद नष्ट होतील,स्त्री पुरुष समानता होईल.मदयपान आणि अन्य मादक पदार्थाकरिता कोणतेही स्थान राहणार नाही.सर्वांना रोजगार आणि शिक्षणाचा अधिकार असेल.‘गांधीच्या रामराज्याची संकल्पना मध्ये भारताचा प्रत्येक व्यक्ती या देशाला आपला समजेल.येथील उच्च नीच ,गरीब श्रीमंत ,काळा गोरा हे सर्व भाव नष्ट होउन जाईल.येथील प्रत्येक जाती परस्पर एकता ,सद्भाव आणि स्नेहसुत्र मध्ये बांधून राहिल.येथे अश्वपूश्यता,मदयपान मादक पदार्थाकरिता कोणतेही स्थान राहणार नाही.महिलाना पुरुषाप्रमाणेच अधिकार प्राप्त होतील.‘आपण सरकार आणि अन्य दर्शिका कडून हे चांगल्या प्रकारे स्पष्ट केले आहे की आपण अशा राज्याची कल्पना नाही करू शकत,ज्याला सांप्रदायिक वा धार्मिक म्हटले जाऊ शकेल.आपण फक्त लौकीक ,असंप्रदायिक जनतेच्या राज्याचेच विषयामध्ये विचार सुद्धा धर्म चा अनुयायी असेल,समान अधिकार आणि संधी प्राप्त होतील.’

स्पष्ट आहे की आमच्या जनतंत्राच्या केंद्रात सामान्य व सामान्य माणसाला स्थान दिले आहे.राम राज्याच्या कल्पनेत देशवासी स्वतंत्र भारताचे नागरीक हक्क आणि कर्तव्याचा पालन करित होते. आधुनिक राष्ट्राच्या रूपात भारताची गतिविधीया होत होती.औद्योगिकरणाला बढावा दिला जात होता. लोकांना वाटत होते की गरीबी मधून क्रांतीचा जीर्णोद्धार होणार.गाव विकासाचे केंद्र बनेल,समतामुलक विचारासोबत जुळून एक आदर्श नागरीक समाजाचा निर्माण होईल.तेव्हा २४ जुलै १९९१ मध्ये भारतीय जागतीककरणाचा सुरुवात झाली ज्याला कित्येक पदध्तीमध्ये व्यक्त केले गेले. जागतीकीकरण,ग्लोबलाइजेशन,सर्वव्यापीकरण,इत्यादी.या संदर्भात अभयकुमार दुबे याची मत आहे की ‘चार दशका पेक्षा अधिक कालावधीपासून राष्ट्रीय,राजकीय,सामाजिक संस्कृती ची रचना झाली होती. एक क्षणात त्याची बागडोर अशा हातात गेली की जे शुद्ध रूपात भारतीय नव्हते.हे भारताच्या ग्लोबलाइजेशन ची सुरुवात होती.’स्पष्ट आहे की जागतीकीकरणाच्या प्रक्रियेने आर्थिक दृष्टीने व राजकीय दृष्टीने भारतीय व्यवस्थेला आपल्या जाळ्यात ओढले.सोबतच सरकारी गैर सरकारी क्षेत्रात ठेकेदारी प्रवृत्ती वाढली बेकारी बेरोजगारी दिन प्रतिदिन वाढत जात आहे.सर्वांना समान शिक्षेचा लक्ष्य नापसंत आहे.इग्रजी माध्यमाच्या शाळेने शिक्षणाचे व्यापारीकरण केले आहे.राजेंद्र रवि ने जागतीकीकरणा पासून निर्मित स्थिती ला स्पष्ट करतानी लिहले आहे की,‘ कशी विटबंना आहे की जेव्हा बहुराष्ट्रीय कंपनी सर्व देशांच्या सीमा ओलाडून व्यापार करण्यासाठी स्वतंत्र आहेत,तेव्हा आमच्या शहरी गरीबाचे व्यवसाय दिवसेदिवस लहान होत आहे व त्यांच्या स्वतंत्रतेला नष्ट करित आहेत.वास्तविकतेमध्ये जागतीकीकरण ‘वसुदैव कुटूंबंकम’ चा आदर्श प्रस्तुत नाही करत.हे साम्राज्यवादी कडून विकासशिल राष्ट्राच्या गरीब लोकांचे उत्पीडनाचा शस्त्र बनले.’

स्पष्ट आहे की,जागतीकीकरणा ने गरीबी श्रीमंत ची दरी वाढवण्यास उत्तेजीत केले.ज्या प्रकारे याचे काही दुष्परिणाम आहेत त्याच प्रकारे याचे काही लाभ सुद्धा आहेत.

महिल शिक्षण स्त्री पुरुष समानता,सुचना प्रादयोगिकी,नेटवर्क सोसायटि,डिजिटल इंडिया मध्ये लिहले आहे की,‘ एका एका च्या नंतर राष्ट्रांनी पहिले पेक्षा कित्येक जास्त मुली शाळेत जात आहेत.आता त्या लवकर नाव काढून शिक्षण सोडीत नाही.नागरीक,राजकीय व बौद्धिक नेता च्या रूपात महिला समोर येत आहेत.अशा प्रकारचे कायदे बनत आहेत. ज्या कार्यस्थळामध्ये स्त्रिया करिता खुप चांगले संधी मिळत आहेत.आणि घरामध्ये स्त्री विरोधी हिंसाला थांबविण्यास उम्मीद वाढत आहे.’ शतकापासून



जगभरातील महिलाना आर्थिक स्वतंत्रता, राजकीय स्वतंत्रता आणि बौद्धिक क्षेत्रात कार्य करण्याचा अधिक संधी दिल्या जात नव्हता. या नवीन व्यवस्थेने महिला ना खया अर्थाने स्वतंत्रता दिली आहे. नेटवर्क सोसायटी च्या कारणाने आज 'दुनिया मेरी मुटिट में'असे सार्थकता सिद्ध करते.भाषा च्या संदर्भात विचार केले तर वाटते की आता जगाचे सर्व भाषा गुगल वर उपलब्ध आहेत.हिंदी नेट वर खुप वेगात कार्य करून जगात दुसऱ्या स्थानावर विराजमान झाली आहे.' या खुल्या आकाशाच्या खाली हिंदी एक ही शेतकरी,विदवान आणि गीताची भाषा' म्हणतात. आइ-टांस गीत संग्रह वर संदर्भ सहित फिल्मी गान्याचा विशाल संकलन आहे.साहित्याची गोष्ट केली तर अमीर खुसरो पासुन अनुमन अवस्थी पर्यंत या समृद्ध परंपरेत सर्वांना जागा आहे. येथे भेदभावाला ना इच्छा आहे ना विराम नेट ची दुनिया खया अर्थाने बहुभाषी आहे

### **निष्कर्ष :**

गांधीच्या मुळेच भारत जागतीकीकरण भांडवलवाद च्या आवश्यक सांस्कृतिक तर्काच्या विस्तार प्रकारे परिभाषित करत आहे.गांधी ची वैशिष्ट्य हे होते की ते भांडवलवादाच्या विकासाला एक पुर्वनिर्धारित दिशा मध्ये जाताना पाहत होते.त्याची मान्यता होती की एक सांस्कृतिक प्रक्रियाच्या रूपात जागतीकीकरण आधुनिकता च्या जन्माच्या वेळी सुद्धा अस्तित्वात होता.हिंद स्वराज्यात उल्लेखित आधुनिकता च्या आपल्या व्याख्येत गांधी ने इतिहास च्या भांडवलवादी अग्रगमन च्या एक भविष्यदष्टी ठेवली.गांधी च्या या गोष्टी खया ठरल्या.स्पष्ट आहे की भाषा च्या सोबत जुडलेल्या सांस्कृतिक साहित्याच्या माध्यमातून जगभरात प्रसारित होत आहेत.गांधी ने जागतीकरणाच्या आधुनिक रूपाला समझावण्यासाठी एक नफासे सिंध्यात विकसित केला. त्यांनी आपल्या व भारतीय समाजासोबत विविध प्रकारच्या प्रयोग करण्याच्या नंतर जागतीकीकरणाच्या प्रतिरोध करण्यासाठी विविध प्रकारचे पध्दती सुद्धा शोधल्या.

### **संदर्भ :**

- १.गांधी आणि गांधीवाद — डॉ.पट्टाभिसीता रम्मैया
- २.गांधीवादी हिंदी साहित्य —शौर्य पब्लिकेशन लातूर
- ३.गांधीदर्शन — संपादक आर.एस.भांगड
- ४.आधुनिक भारत — आचार्य जावडेकर
- ५.भारत का भुमंडलीकरण —स.अभयकुमार दुबे
- ६.भारत का भुमंडलीकरण —सं रविकांत
- ७.भारत वर्षों के स्वतंत्रता संग्राम —सुखसंपती निहाय भंडारी

## The Language, Gender And Power In The Print Media And The Electronic Media In India – The Brief Case Study

Srijani Mondal

Assistant Professor of English; GITAM Deemed to be University,  
Bengaluru, Karnataka - 561203

### 1.0. ABSTRACT

Media is one of the most important means in communication. Media are diversified media technologies that are intended to reach a large audience through mass communication. The technology through which this communication takes place varies. The study reveals the interaction between language, gender and power in the print media and the electronic media in India and their influence on each other. With a boon coming in the world of print communication with the availability of printing press, telegraph, the publishing industry holds the print media as a rising sensation. Electronic media are media that use electronics or electromechanical energy for the end user (audience) to access the content. The paper focuses its study on the newspapers in the print media and films among the electronic media. Gender refers to the roles and responsibilities of men and women that are created in our families, our societies and our cultures. Gender roles and expectations are learned. They can change over time and they vary within and among cultures. The concept of gender is vital, because when applied to social analysis it reveals how women's subordination (or men's domination) is socially constructed. The media's role in affecting language in wider society. The media language reveals as a mirror of the wider society and culture. Language is biased, in that it is male dominated and actually favour men (Spender 2001). Words associated with males more often have positive connotations; they convey notions of power, prestige, and leadership. In contrast, female words are more often negative, conveying weakness, inferiority, immaturity, a sense of the trivial (1975: 15). In looking at the many ways in which women are defined, Mills (1989) discovered categories of words that expose how women are stereotyped and consequently become more fragmented.

### 1.1. INTRODUCTION

One of the most important forms of media text that is the newspaper has an important role in human's life because it presents various local, national and international information and events. One of the most obvious properties of media news, ignored or neglected in both traditional and more recent approaches to media reporting is that news reports, whether in the press or on TV constitute a particular type of discourse. Newspapers are a local, mass medium. Media carry messages to or from a targeted audience and can add meaning to these messages.

### 1.2. LANGUAGE IN THE PRINT MEDIA

The study of language in the media has much to offer to the different disciplines. It touches – linguistics, sociolinguistics, discourse analysis, semiotics, communication studies, sociology and social psychology. The kind of samples that are used to gather the data ranges from recordings of many months of broadcast news, or stories from a hundred different countries. The accessibility of media is a source of data for some language feature we want to study interest in the way the media use some language feature, also found in ordinary speech. Interesting is media's role in

affecting language in wider society. Interest in what media language reveals as a mirror of the wider society and culture. Interest is in the way the language of the media affects attitudes and opinions in society through the way it presents people and issues. Focusing on the availability, media language is easier to collect than conversation. Most nations lack a true national daily press because of the difficulties of nationwide distribution. There is one feature of researching the media which still manages to surprise even experienced practitioners: the porcupine reaction of media personnel. If there is any one institutional disease to which the media of mass communication seem particularly subject, it is a nervous reaction to criticism, a reaction that puzzles us, for it is the media themselves which so vigorously defend principles guaranteeing the right to criticize. Sometimes the reaction can be extreme enough to jeopardize the conduct of publication of research. The likelihood of reaction should not drive media language researchers away, but rather forewarn us on how to approach media organizations and present our research to them with care. Broadcasters operate from moment to moment with no assurance that they even have an audience. Although **Feedback** is not absent from the mass communication process, in few cases is the audience member on equal terms with the communicators. The audiences exercise their main influence on the media just through being the audience or by deciding to be someone else's audience. Mass communicators have only the haziest concept of what kind of people make up their audience. **Isolation** from the audience is a characteristic of mass communicators. Ironically, the more mass the medium, the greater the isolation. The inter-speaker or social dimensions have been correlated with differences in the measurable social characteristics (age, gender, social class) of a person – the speaker. Speakers are often primarily responding to their audience in the language they produce. But they also on occasion take more initiative and use language to redefine their relationship to their audience. If the style does not shift to suit the audience, the audience will shift to style that does suit. Variable editing rules thus function to shift the style of the input text closer to the style, which the station deems suitable for its kind of audience showing the way in which a number of divergent styles can be derived from a single text and how different media outlets achieve different linguistic styles.

### 1.3. POWER AND THE PRINT MEDIA

The power of the media is generally symbolic and persuasive, in the sense that the media primarily have the potential to control to some extent the minds of readers or viewers, but not directly their actions. Psychological and sociological evidence suggests that despite the pervasive Political Communication in action symbolic power of the media, the audience will generally retain a minimum of autonomy and independence, and engage more or less actively, instead of purely passively, in the use of the means of mass communication. It also involves a study of the mental representations, including so-called social cognitions such as attitudes and ideologies, shared by groups of readers or viewers. Indeed, it may well be in the best interests of the elites that such public understanding be minimal. Language is a powerful tool especially when used consciously and deliberately. It can be used in many different ways in order to reinforce and manipulate a message. The print media is a linguistic medium, and one of the most important vehicles for the exchange of ideas. Thus it is important to be aware of the fact that the output of the print media is related **to the need to make a profit; to have external relations with other**

**industries, with financial institutions and with official agencies** (Fowler, 1991:20). Most newspapers are owned by people or companies which are commercial enterprises (Fowler, 1991:121), which means that printed media can be influenced by the owner or by the advertisers in its representation of events, thus potentially compromising its freedom of expression. Social power is a property of the relationship between groups, classes, or other social formations, or between persons as social members. Although we may speak of personal forms of power, this individual power is less relevant for our systematic account of the role of power in discourse as social interaction. At an elementary but fundamental level of analysis, social power relationships are characteristically manifested in interaction. Social power is usually indirect and operates through the **minds** of people, for instance by managing the necessary information or opinions they need to plan and execute their actions. The resources that socially enable the exercise of power, or the application of sanctions in case of noncompliance. These resources usually consist of socially valued, but unequally distributed attributes or possessions, such as wealth, position, rank, status, authority, knowledge, expertise, or privileges, or even mere membership in a dominant or majority group. Power is a form of social control if its basis consists of socially relevant resources. Besides this form of power distribution, which also involves various forms of power sharing, there is the important dimension of resistance: Dominated groups and their members are seldom completely powerless. Under specific socioeconomic, historical, or cultural conditions, such groups may engage in various forms of resistance. The exercise and maintenance of social power presupposes an ideological framework. This framework, which consists of socially shared, interest-related fundamental cognitions of a group and its members, is mainly acquired, confirmed, or changed through communication and discourse. Power must be analyzed in relation to various forms of counter power or resistance by dominated groups (or by action groups that represent such groups), which also is a condition for the analysis of social and historical challenge and change.

#### **1.4. GENDER AND THE PRINT MEDIA**

Language is the cultural, not a biologically inherited, function, futility of interjectional and sound imitative theories of the origin of speech. Language is the human capacity of acquiring and using complex systems of communication and language is an instance/example of such a system. Estimated numbers of languages in the world vary from 6000 to 7000. Language, as a system of phonological, syntactic and logical structures and rules, is not inherently sexist or 'man-made' in Dale Spender's sense. Linguistic systems, however, serve as the basis for the production and interpretation of sets of related utterances – discourses or newspapers – which effect and sustain the different categorizations and positions of women and men. It is on the newspaper discourses and not on language in general or linguistic systems, that feminist analysis have to focus. It is one thing to formally implement non-sexist language change, that is, to recommend, encode and document new or alternative linguistic item. Questions of actual usage of non-sexist language and new progressive forms are something else again. Evidence is sparse but not non-existent. Quantitative analysis of change in discourses would be impossible, given that a discourse cannot be 'seen', only its 'traces'. Use of 'gender-inclusive' language has been documented in speech and writing (Bate 1978, Cooper 1984, Hellinger and BuBmann 2001–02, Pauwels 1998).Cooper

and his seminar group, for example, conducted a 'manual' study of 'generic he' and 'generic man' in US newspapers between 1971 and 1980, and reported a decline. One of the most influential figures as regards context, language use, and interpretation is Dell Hymes. Unlike Chomsky, who was interested in isolated sentences, Hymes was interested in the 'rules of speaking' within a community, and the associated 'speech situations', 'speech events', 'speech acts', 'newspaper reports and 'communicative competence'.

### 1.5. THE LANGUAGE POWER GENDER AND THE ELECTRONIC MEDIA

The art of cinema is an expression of human thought and emotions through the medium of communication. A film is created by photographing actual scenes with a motion picture camera, by photographing drawings or miniature models using traditional techniques. Films are cultural artefacts created by specific cultures. They reflect those cultures, and, in turn, affect them. Film is considered to be an important art form, a source of popular entertainment, and a powerful medium for educating or indoctrinating citizens. The visual basis of film gives it a universal power of communication. Some films have become popular worldwide attractions by using dubbing or subtitles to translate the dialog into the language of the viewer. Some have criticized the film industry's glorification of violence and its sexist treatment of women. Language is the basic means of communication. There exist gender differences in talk to discourse and the social/textual/linguistic construction of gender. It highlights the interdisciplinary nature of gender and language, different theoretical approaches conversation analysis, feminist, poststructuralist discourse analysis and discursive psychology. Since the early 1970s the study on Gender and language developed creating an expanding paradigm which draws on a wide range of disciplines and theoretical and methodological approaches. Several studies identified sex-exclusive linguistic features that are features used only by women or only by men, within a given speech community. **Sex-Exclusive** uses of language occur rarely and contrast with the common sex-preferential uses. These refer to differential tendencies in which women and men tend to talk differently from each other in a given context. **Sex-Preferential** phonetic, intonation, lexical, syntactic and wider interactional tendencies have been identified. Different phases of Feminism can be seen as the driving force behind the male dominance and cultural difference approaches to the study of gender and talk. Feminism in general and feminist theory in particular also drove the subsequent critique of dominance and difference as a single approach. Gender relations carry the potential not just for differentiation and differential empowerment, but also dominance, disadvantage, and economic, educational and political inequality. Some studies, however, have taken a different approach by looking not so much at power in mixed-sex interactions as at how same-sex groups produce certain types of interaction.

### 1.6. RESEARCH METHODOLOGY

The study is based on the deductive approach. The following are some steps involved in conducting studies, following by specific aspects associated with analyzing the newspaper and the films :

- Selecting a certain groups, worlds, topics, issues, or phenomenon, and then find different representations of the topic/phenomenon in a film or TV.
- **Noting patterns in these representations in terms of similarities portrayals/images**



instances of stereotyping or essentializing categories.

→ Noting value assumptions in terms of who has power, which solves problems, how problems are solved.

**1.7. DATA COLLECTIONS FINDINGS AND DISCUSSIONS** – Word forms that reflect newspaper discourse in general such as **Is**, **Has**, **Who** and **Says**. Word forms that belong to what McLachlan and Reid (1994, 104) refer to as part of the ‘circumtext’ of a given article, such as ‘author’ (name of the author), ‘paper’, ‘title’, ‘Guardian’ and ‘Times’ (newspaper title), ‘London’ and ‘England’ (place of publication), ‘date’ (of publication), ‘section’ (rubric), ‘page’, ‘copyright’, as well as terms deriving from set phrases such as ‘newspapers’, ‘limited’, ‘all’, ‘rights’ and ‘reserved’. Terms relating to recent technological innovations such as the World Wide Web which appeared considerably more frequently in LANGCORP than in the BNC due to the difference in construction dates. The BNC was completed in 1993, which predated the upsurge in new media phenomena and terminology, such as ‘WWW’, ‘Google’, and ‘.com’, from the mid-1990s onwards. Word forms which only occurred (in disproportionately high numbers) in one single article or type of article that was considered statistically and conceptually insignificant (e.g. lists of election results after the general elections in Britain in May 2005 and the United States in November 2004, personal columns). Sinclair refers to texts that differ radically from the others in a corpus and, hence, threaten to distort the data for the sake of overly objective coverage, as **rogue** texts. To guarantee accountability, he advocates the documentation of such exclusion procedures.

- **New York Times Headline** – 163,000 jobs added in July : Unemployment rate rose to 8.3%
- **Fox News Headline** – The Jobless rate rises to 8.3 percent, hiring picks up but still falling short

**The same news headline is presented in different news papers differently –**

- a. In the first headline, the tense is referred to in the past, where in the second sentence is in the present continuous tense
- b. The sentence structures of both the sentences differ from each other. There are uses of complex phrases that organize the whole sentence.
- c. The meaning of both the sentences is also slightly different. The first sentence provides the meaning of the action already being completed in the past but in the second sentence it provides the sense of the action still being continued.
- d. In the second sentence, the tonal variation is included. The sentence is said with a falling-rising tone.
- e. Sentence structures and use of articles differ.

**The Grammar of Headlines –**

- i. Parts of speech
- ii. Articles
- iii. Auxiliary verbs
- iv. Possessive adjectives
- v. Verb forms



- vi. Present simple
- vii. Past participles
- viii. Infinitives

If stereotypical perceptions of gender traits persist, it jeopardizes the development of human potential and capabilities, given that people will be confined to develop within the straight-jackets of socially defined roles and gender-appropriate behavioral patterns. This also reinforces the segregation and rigidity of gender roles and thus social statuses.

### **1.8. CONCLUSION**

The manifestation of ideal body image as a predominant image portrayed in the media. The investigation of the nature of the portrayal of a person appearing in the visual media and check whether his age is a factor for his likelihood. Showing the dominance of the issue of identity crisis in the media texts. The reflection of power in the cultural and linguistic identities through the language in the media.

### **REFERENCES**

1. L. Miriam Rachel.2007. Research into the Representation of Gender and Body Image in the Press: A Visual and Textual Analysis Examining the Presentation and Portrayal of Gender and Body Image in British National Daily Newspapers. pp.10, 30-33.
2. W. Ruth.2006. Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis: Handbook of Pragmatics.
3. E. Penelope.2005. Linguistic Variation as a Social Practice – The Linguistic Construction of Identity in Belten High.
4. K. Scott, S. Prem.N T. Ellen.E. 2004. Exploring Language Effects in Ethnic Advertising: A Sociolinguistic Perspective – The Journal of Consumer Research, Vol.20, pp-575-58
5. The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention.2012. Thematic Commentary No.3.
6. P. Kirtikumar.R.2011. Sociolinguistic aspects of media language with special reference to internet. Vol-1. Issue-5
7. The Literature Review in Research. Chapter 1
8. Module-5. Studying Media Representations.
9. E. Penelope.2005. Linguistic Variation as a Social Practice – The Linguistic Construction of Identity in Belten High
10. E. Penelope. C. Sally.Mc -Ginnet. 1992. Communities of practice: Where language, gender, and power all live.

!"#\$%&'()\*+,-./:;<=>?@A

**प्रस्तावना :** स्वातंत्र्याच्या पुर्वी भारत भौगोलिक दष्टीने याचे दोन भाग होते.परंतु राजकीय दष्टीने याचे दोन भाग होते.जनसंख्याच्या दष्टीने 'ब्रिटिश भारत'भारतीय राज्यापेक्षा तीन गुना अधिक परंतु क्षेत्राच्या दष्टीने सवाइ पेक्षा कमी होता. या संपुर्ण भारतीय क्षेत्रावर जरी ब्रिटिश काउन ची सार्वभौमत्व शक्ती व राजकीय सत्ता व्याप्त होती.तरिही सरळ शासन तो आपल्या गव्हर्नर जनरलच्या दवारे 'ब्रिटिश भारतावर'करित होता.

भारताच्या वर्तमान संविधानाचा ब्रिटिश भारतावर गहन संबध होता.कारण यात निहित अनेक संख्या पद आणि केंद्र राज्य संबध इत्यादी ची मुळ हे संविधानिक इतिहासामध्ये आहेत.

भारतीय राष्ट्रपतीचे पद हे अंत्यत प्रतिष्ठेचे व संविधानिक आहे त्याला विशेषाधिकार दिले आहेत. भारतीय राष्ट्रपती हा पंतप्रधानाच्या अध्यक्षेतेखाली मंत्रीपरिषदेसह अध्यक्ष व केंद्रीय कार्यकारीणीशिवाय समावेश होतो. की जे संविधानाच्या कलम ५२ ते ७८ मध्ये समाविष्ट आहे.

राष्ट्रपती हा राज्याचा औपचारिक प्रमुख आहे. सर्व कार्यकारी अधिकार हे केंद्रसरकार त्याच्या नावाने करतो. हे अधिकार त्याला कलम ५३ (१) च्या अंतर्गत प्राप्त झाले आहेत.की जे राज्य (देश) कार्यकारी अधिकार राष्ट्रपतीमध्ये अंतर्भुत आहेत.तो स्वतः वा त्याच्या अधिकारातर्गत वापर करतो.

भारतीय राष्ट्रपती हा राज्याचा प्रमुख व भारताचा पहिला नागरीक आहे.व तो भारतीय लष्कराचा सर्वोच्च कमांडर सुद्धा आहे. राष्ट्रपतीची भुमिका ही संविधानिक इंग्लंडच्या राज्याशी तुलनात्मक आहे.

भारताच्या वर्तमान संविधानाचा संबध ब्रिटिश भारताशी गहन आहे.कारण यात निहित अनेक संख्या पद आणि केंद्र राज्य संबध इत्यादी जळ संविधानिक इतिहासात आहे.भारतीय संविधानाचे राजाध्यक्ष राष्ट्रपतीची स्थिती,शक्ती,पदवैभव व सम्मान संबधी प्रावधान आपल्याला अनेक स्थानावर ब्रिटिश भारताचा राजाध्यक्षाची 'ब्रिटिश जनरल'करून देतो.

राजाध्यक्ष पद वैभवाला पाहता आजचा राष्ट्रपती आणि परतंत्र भारताचे गव्हर्नर जनरलच्या बाबतीत अनेक गोष्टी समान आहेत.जरीही राष्ट्रपतीचा वेतन गव्हर्नर जनरलच्या तुलनेत कमी असेल तरी राष्ट्रपतीचा पद वैभव आणि राष्ट्रपतीपद चा एकुण खर्च पाहत हे म्हणता येइल की भारतीय राष्ट्रपती राजा प्रमाणे व्यक्तीगत जिवन व्यतीत करतो आणि स्वातंत्र्याच्या नंतर सुद्धा आपल्या राष्ट्रपतीची वैभव गव्हर्नर जनरलच्या वैभवाची पुढची पायरी आहे.

#### राष्ट्रपतीचा निर्वाचन :

महत्वाच्या उत्तरदायी राजकीय पदावर प्राय दोन प्रकारे नियुक्ती होते.प्रथम मनोनित,द्वितीय निर्वाचित पदध्तीद्वारा भारताच्या राष्ट्रपतीला अप्रत्यक्ष पदध्तीने निर्वाचन मंडळ च्या दवारे निर्वाचित केले जाते. अतःस्वाभाविक आहे की,अप्रत्यक्ष पदध्तीद्वारे निर्वाचित या पदावर व्यक्तीची स्थिती महत्व आपल्या समकक्ष प्रत्यक्ष विधी च्या दवारे निर्वाचीत या पदावरिल व्यक्तीची स्थिती महत्व आपल्या समकक्ष प्रत्यक्ष विधी ने व्यक्ती च्या तुलनेत अमेरिकीच्या राष्ट्रपती हित असेल.

भारताच्या राष्ट्रपतीला अप्रत्यक्ष पदध्तीने 'निर्वाचन मंडळ'द्वारे निर्वाचित केले जाते.अतःस्वाभाविक आहे की अप्रत्यक्ष पदध्ती दवारे निर्वाचित या पदावरिल व्यक्तीची स्थिती महत्व आपल्या समकक्ष प्रत्यक्ष विधी ने निवडलेली व्यक्तीची तुलना मध्ये अमेरिकेचा राष्ट्रपती सारखी असेल.कारण

प्रजातंत्रामध्ये राजकीय सत्तेत तोच श्रेष्ठ असतो ज्याच्या पद नियुक्तीत जनाधार असेल परंतु याच आधारावर त्याच्या पदाला महत्वहिन म्हणणे नितांत चुकीचे असेल. कारण याची तुलना अध्यक्षात्मक प्रणाली च्या राजाध्यक्षा सोबत करावी लागेल. आणि या तुलनेत भारतीय निर्वाचन पध्दती कनाडा, आस्टेलिया व इंग्लंडच्या राजाध्यक्ष पेक्षा काही अधिक भारतीय राष्ट्रपती ला लोकशाही आधार प्रदान करते.

#### **राष्ट्रपती पदाची पात्रता :**

भारतीय राष्ट्रपतीच्या पदाच्या पात्रतेसंदर्भात संविधानात म्हटले आहे की

१. भारताचा नागरीक असावा.

२. ३५ वर्ष पूर्ण केलेला असावा.

३. अशा कोणताही व्यक्ती जो भारत सरकार वा राज्य सरकारच्या अधीन वरिल सरकारमधील कोणत्याही नियंत्रित कोणत्याही स्थानिय वा अन्य प्राधिकारी च्या अधीन कोणत्याही लाभाचा पद धारण केला असेल.

भारतीय संविधानाप्रमाणे प्रत्येक नागरीकाला राष्ट्रपती पदावर आरूढ होण्याचा अधिकार आहे. १ अमेरिकेत नैसर्गिक नागरिक २ आर्यलँडमध्ये प्रत्येक नागरिक आणि फ्रान्समध्ये पंचम गणतंत्रामध्ये निर्वाचन मंडळ ज्याला उचित समजेल राष्ट्रपती निर्वाचित ४ पश्चिम जर्मनीमध्ये प्रत्येक जर्मन निर्वाचित होउ शकेल. ५ भारतीय राष्ट्रपती पदासाठी इतर अनेक पात्रता आहेत. की तो लोकसभा चा सदस्य ठेवण्याची योग्यता असावा. अमेरिका आर्यलँड आणि फ्रान्स च्या पंचम गणतंत्रामध्ये अशा व्यवस्थेचा अभाव आहे. ४ भारताच्या राष्ट्रपतीपदाकरिता हे सुद्धा आवश्यक आहे की तो अन्य योग्यताच्या सोबत कोणत्याही संसदिय क्षेत्राचा मतदाता असेल. भारताच्या राष्ट्रपतीपदाकरिता हे सुद्धा आवश्यक आहे की तो अन्य योग्यताच्या सोबत कोणत्याही संसदिय क्षेत्राचा मतदाता असेल.

#### **पदच्युतीची प्रक्रिया :**

राष्ट्रपतीला घटनाभंग सारख्या आरोपावरून त्याच्यावर महाभियोगाचा खटला चालवून पदच्युत केले जाऊ शकते. ही महाभियोगाची प्रक्रीया संसदेत चालत असते. संसदेच्या कोणत्याही सभागूहात राष्ट्रपतीविरोधात आरोपपत्र दाखल करता येते. सभागूहाच्या एकूण सदस्यांपैकी कमीत कमी १/४ सदस्यांनी आपल्या सहया करून १४ दिवसाच्या अगोदर तशी लिखित स्वरूपाची सुचना सभागूहाला देणे आवश्यक असते. १४ दिवसानंतर राष्ट्रपतीवर लावलेल्या आरोपपत्रावर सभागूहात चर्चा सुरू होते. चर्चा केल्यानंतर सभागूहाच्या सदस्यांच्या २/३ बहुमताने आरोपपत्र मंजूर केल्यावर राष्ट्रपतीवर आरोप लावले असे समजण्यात येते. व ते आरोपपत्र दुसऱ्या सभागूहाकडे पाठवले जाते. नंतर दुसरे सभागूह ते आरोपाची चौकशी करते. समजा लोकसभेने आरोपपत्र मंजूर केले तर राज्यसभा व राज्यसभेने आरोपपत्र मंजूर केले तर लोकसभा मंजूर करण्याचे काम करते. ज्यावेळी आरोपाची चौकशी सुरू असते. तेव्हा राष्ट्रपती स्वतः वा आपल्या प्रतिनिधीच्या मार्फत आपली बाजू मांडू शकतो. व आपला बचाव करू शकतो. चौकशी केल्यानंतर दुसऱ्या सभागूहाने एकूण सभासदांच्या २/३ बहुमताने मंजूर केल्यास पहिल्या सभागूहाने लावलेले आरोप सिद्ध झाले असे समजले जाते. ज्या दिवशी चौकशी करणाऱ्या सभागूहाने आरोपपत्र मंजूर केले असेल त्या दिवसापासून राष्ट्रपतीचे पद रिक्त झाले असे समजले जाते. ५

#### **राष्ट्रपतीचे अधिकार :**

भारतात राष्ट्रपतीचे पद हे सर्वोच्च आणि अंत्यत महत्वाचे मानले जाते. राष्ट्रपतीला घटनेत दिलेल्या अधिकार व कार्याचे वर्णन पुढील प्रमाणे आहेत.

१. शासनविषयक अधिकार :

राष्ट्रपतीला घटनेने शासनकारभार विषयक अधिकार दिलेले आहेत. तो भारतीय गणराज्याचा व संघराज्याचा प्रमुख असल्यामुळे देशाचा शासन कारभार त्याच्याच नावाने चालतो. तो कार्यकारी मंडळाचा प्रमुख असतो. भारताच्या कार्यकारी मंडळाची सत्ता राष्ट्रपतीकडे राहिल. त्या सत्तेचा वापर तो स्वतः वा आपल्या अधिनस्थ अधिकार्यांमार्फत करतो. असे घटनेत म्हटले आहे.

अ). आदेश वा आज्ञा :

केंद्र सरकारचे सर्व आदेश वा आज्ञा राष्ट्रपतीच्या नावाने निघतात. देशाचा संपूर्ण शासन कारभार हा राष्ट्रपतीच्या नावाने चालतो. शासनकार्य व्यवस्थित चालविण्यासाठी नियम करण्याचा अधिकार सुद्धा राष्ट्रपतीला आहे.

ब). पंतप्रधान व मंत्र्यांची नियुक्ती :

आपल्या कार्यात मदत करण्यासाठी राष्ट्रपतीला पंतप्रधानाची व त्याच्या सल्ल्याने इतर मंत्र्यांची नियुक्ती करण्याचा अधिकार आहे. घटनेनुसार राष्ट्रपती सर्व मंत्र्यांमध्ये खाते विभागणी करण्याचे कार्य करतो. सर्व मंत्री राष्ट्रपतीला जबाबदार असतात.

२. विधिविषयक अधिकार:

भारताची संसद लोकसभा राज्यसभा आणि राष्ट्रपती या तीन घटका मिळून बनलेली असते. राष्ट्रपती हा संसदेचा अविभाज्य भाग असल्यामुळे त्याला विधिविषयक क्षेत्रात सुद्धा व्यापक अधिकार प्राप्त झाले आहेत. त्या अधिकाराचे वर्णन पुढील प्रमाणे आहेत.

अ). संसदेचे अधिवेशन बोलावणे :

संसदेचे अधिवेशन बोलाविण्याचा व स्थगित करण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला आहे. वर्षातून कमीत कमी दोन अधिवेशने भरतात. दोन अधिवेशनांमध्ये सहा महिन्यांपेक्षा जास्त अंतर नसावे लागते. अतिरिक्त अधिवेशन बोलाविण्याचा अधिकार सुद्धा राष्ट्रपतीला आहे.

ब). लोकसभा विसर्जित करणे.:

पंतप्रधानाच्या सल्लाने लोकसभा बरखास्त करण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला आहे. जेव्हा सरकार अल्पमतात येते त्यावेळी साधारणतः लोकसभा बरखास्त करण्याचा सल्ला पंतप्रधानाकडून राष्ट्रपतीला देण्यात येतो.

क). अभिभाषण देणे:

संसदेच्या कोणत्याही एका सभागृहात वा दोन्ही सभागृहांच्या संयुक्त बैठकित अभिभाषण देण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला आहे. दरवर्षी भरणाऱ्या पहिल्या अधिवेशनाची सुरुवात राष्ट्रपतीच्या अभिभाषणाने होते.

अर्थविषयक अधिकार :

केंद्रीय कार्यकारी मंडळाचा प्रमुख या नात्याने आर्थिक क्षेत्रात सुद्धा राष्ट्रपतीला व्यापक अधिकार प्राप्त झाले आहेत.

अ). अंदाजपत्रकाची निर्मिती :

दरवर्षी निर्माण करण्यात येणारे वार्षिक अंदाजपत्रक राष्ट्रपतीच्या पुर्वपरवाणगीने संसदेसमोर मांडले जाते. वार्षिक अंदाजपत्रक राष्ट्रपतीच्या वतीनेच संसदेत मांडले जाते.

ब). पुरक मागण्यांना अनुमती :

राष्ट्रपतीच्या अनुमतीने पुरक मागण्या तसेच जास्तीच्या अनुदान विषयक मागण्या संसदेसमोर सादर कराव्या लागतात. राष्ट्रपतीच्या परवाणगिशिवाय अशा कोणत्याही आर्थिक मागण्या संसदेत मांडता येत नाही.

क).आकस्मिक खर्चावर नियंत्रण :

भारताच्या संचित निधी व आकस्मिक खर्चावर राष्ट्रपतीचेच नियंत्रण असते.असा निधी राष्ट्रपतीच्या ताब्यात असतो.त्यातून खर्च करण्याची परवानगी राष्ट्रपती देऊ शकतो.

ड).वित्त आयोग नेमणे:

केंद्र व राज्य सरकारच्या आर्थिक संबंधाबाबत शिफारशी करण्यासाठी वित्त आयोग नेमण्याचा,केंद्र व राज्य सरकार यांच्यात नियमानुसार आयकराची वाटणी करण्याचा व केंद्र राज्य यांच्यात आर्थिक संबंधाबाबत तरतुदी बदलण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला आहे.

**राष्ट्रपतीचे वास्तविक स्थान :**

राज्यघटनेत राष्ट्रपतीच्या अधिकाराचे वर्णन केलेले आहे.वास्तविकपणे विचार केल्यास राष्ट्रपती हुकूमशहा होऊ शकत नाही.

१.घटनाकारानी भारतात संसदीय शासन पद्धतीचा स्वीकार केला आहे.अशा शासन पद्धतीत सर्वोच्च शासक हा नाममात्र शासनप्रमुख असतो.

२.संसदीय शासन पद्धतीत मंत्रिमंडळाच्या सल्लाप्रमाणे राष्ट्रपतीने आपले कार्य केले पाहिजे. मंत्रिमंडळाच्या सल्लाने न वागणारा राष्ट्रपती हा आपला राजकीय मुत्यू ओढावून घेतो.

३.राष्ट्रपती हा मंत्रीमंडळाच्या सल्लाप्रमाणे वागत असेल तर त्याच्या कृतीचा निषेध म्हणून मंत्रीमंडळ राजीनामा देईल.राष्ट्रपती पर्यायी मंत्रीमंडळ बनवू शकणार नाही.

४.निवडणुकीत पंतप्रधान व त्याचे पाठिराखे निवडून आल्यास राष्ट्रपतीला राजीनामा दिल्याशिवाय पर्याय उरणार नाही.अन्यथा घटनाभंगाच्या आरोपाखाली राष्ट्रपतीला पदच्युत केल्या जाईल.

५.राष्ट्रपती लोकसभा विसर्जित करून नवीन लोकसभेसाठी निवडणूका घेऊ शकेल परंतु निवडणूकीत राष्ट्रपती हुकूमशहा प्रवृत्तीचा प्रचार पंतप्रधान व त्याचे सहकारी सतत करत राहतील.

राष्ट्रपती हुकूमशहा होऊ शकत नाही यासंबंधी अनेक विद्वानानी आपली मत पुढिलप्रमाणे व्यक्त केली.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर च्या मते— “राष्ट्रपतीची स्थिती ब्रिटिश सम्राटासारखी आहे. तो कार्यकारी शाखेचा प्रमुख नाही.तो राष्ट्राचे प्रतिनिधित्व करतो.मंत्रीमंडळाच्या सल्लाप्रमाणे कार्य करण्यास तो बांधील असतो.तो मंत्रीमंडळाच्या सल्लाशिवाय काहीच करू शकत नाही.”

टि.टि.कुणामाचारी —भारताच्या राष्ट्रपतीचे पद अमेरिकेच्या राष्ट्राध्यक्षाच्या पदासारखे नाही.कारण भारताने संसदीय शासन पद्धतीचा स्वीकार केला आहे.त्यामुळे राष्ट्रपती हा हुकूमशहा बनू शकते ही कल्पना चुकिची आहे.

अल्लादी कृष्णामाचारी च्या मते—“संविधानाने राष्ट्रपतीची जी अधिकार आणि कार्य सांगितलेली आहेत. त्याचा वापर मंत्रीमंडळाच्या सल्लाप्रमाणेच केला पाहिजे”

सर्वोच्च न्यायालय — ‘ राष्ट्रपतीने आपल्या अधिकाराचा वापर मंत्रीमंडळाच्या सल्लाप्रमाणेच करावा.’

जवाहरलाल नेहरूंच्या मते— ‘ आम्ही राष्ट्रपतीला वास्तविक अधिकार दिले नाहीत.परंतु आम्ही या पदाला एक महान अधिकारसंपन्न व आदरणीय असे बनविले आहे.’

यावरून हे स्पष्ट होते की,घटनाकारांचा उद्देश भारतात संसदीय शासन निर्माण करून राष्ट्रपतीचे पद नाममात्र सर्वोच्च शासक निर्माण करण्याचा होता.गेल्या ६० वर्षांच्या इतिहासावरून राष्ट्रपतीचे पद हे राष्ट्रप्रमुख म्हणून गणल्या गेले आहे.४२ व्या घटनादुरुस्तीने राष्ट्रपती हा मंत्रीमंडळाच्या सल्लाप्रमाणे वागण्यास बांधल्या गेला आहे.हे स्पष्ट केले आहे.

**संदर्भ :—**



- 
- १.सीवाइ,एच.एम.कॉन्सिटयूशन लॉ ऑफ इंडिया,खंड दो १९७६,पू.१०४६
  - २.आर्टिकल दो,सेक्शन (५) 'दि कॉन्सिटयूशन ऑफ युनाटेड स्टेट ऑफ अमेरिका १७८८'
  - ३.आर्टिकल २ (४): बसु.डी.डी. 'ए—कमेन्टी ऑन दि कॉन्सिटयूशन ऑफ इंडिया,खंड दो,,१९६५,पू. ३६६
  - ४.शुक्ला,वी.एन.'दि कॉन्सिटयूशन ऑफ इंडिया १९६९,पू.१९६



## A Study About Effectiveness Of Remedial Teaching Programme For Dyslexic In English Language Among 2<sup>nd</sup> Standard Students In Haridwar District

**Dr. Leena Purushottam Wadnere**

Assistant Professor  
DSR College of Education  
Aurangabad

**Dr. Shobhana V. Joshi**

Former Professor and Head,  
Dept. of Education,  
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada  
University, Aurangabad

### Abstract

Present research aim was to find out the effectiveness of Remedial Teaching Programme in English language among 2<sup>nd</sup> standard students of Haridwar district. For this study researcher used Experimental Research Method. In that researcher used One-Group Pre-Test and Post-Test Experimental Research Design. This study conducted on 100 dyslexic 2<sup>nd</sup> standard students from six developmental blocks of Haridwar district. Researcher used convenience sampling technique to search 2<sup>nd</sup> standard Dyslexic students. Researcher used stratified sampling design to find out Male and Female, Urban and Rural samples of the study. The findings of the research showed that Remedial Teaching Programme is effective for 2<sup>nd</sup> standard Dyslexic students of Haridwar district.

### 1. Introduction:

School is a place where all students are equal in front of the teacher. Teacher is a role model for students. We found that teachers are teaching their subject very effectively but the result of all students is not good. The reason is "Gap" between "Teaching" and "Learning" process. Generally we find three types of learners in the class. They are as follows:

- a) Above Average Learners
- b) Average Learners
- c) Below Average Learners

So many times it happens that teacher focuses on Average Learner students and on completing their syllabus. But what would happen about the students who are having learning disability? Learning disability might impact learning to read or write or basic reading, comprehension, written language or more complex Maths. It also impacts the student's ability to organize material and thoughts to a task to carry out that plan. Thus some problems appear in earlier school years and some don't appear until late elementary school till others show up in middle or high school. Unfortunately some parents and teachers blame the victim. And they complain that student is unmotivated.

But researcher thought this is not the problem of students. They are not unmotivated or silly. They are as clever, creative, and good as normal students. Only thing is that they need extra

attention, extra time, extra help and extra support. They are dyslexic. So they are unable to read, write and pronounce the words.

Researcher was thinking Remedial Teaching Programme was helpful to dyslexic students. With the help of this programme she wanted to overcome the problem of dyslexic students of 2<sup>nd</sup> standard who we were studying in Haridwar district. Researcher chose this area as researcher was doing job as a Headmistress in one of the schools of Roorkee in Haridwar district, Uttarakhand and found students like this, and researcher wanted to do something for these students. So she started to work on it.

## **2. Key Words:**

- 1 Study
- 2 Effectiveness
- 3 Remedial Teaching Programme
- 4 Dyslexic students

## **3. Assumptions of the Research:**

Following are the assumptions of present research:

1. The schools have dyslexic students.
2. 2<sup>nd</sup> standard students are having problem in reading, writing and pronunciation skills.
3. A few students are not getting proper attention.
4. Students need remedial teaching programme.

## **4. Objectives of the Research:**

Following are the objectives of present study:

1. To identify the dyslexic students of the 2<sup>nd</sup> standard in English language of Haridwar district.
- 2 To prepare Remedial Teaching Programme for dyslexic students of 2<sup>nd</sup> standard in English language of Haridwar district.
3. To implement the Remedial Teaching Programme for dyslexic students of 2<sup>nd</sup> standard in English language of Haridwar district.
- 4 To find out the effectiveness of Remedial Teaching Programme on dyslexic students in English language of Haridwar district.
5. To find out the effectiveness of Remedial Teaching Programme gender-wise on 2<sup>nd</sup> standard Dyslexic students of Haridwar district.
6. To find out the effectiveness of Remedial Teaching Programme area-wise on 2<sup>nd</sup> standard Dyslexic students of Haridwar district.
7. To give suggestions and recommendations for improving the dyslexia problems in English language among 2<sup>nd</sup> standard students in Haridwar district.

## **5. Hypotheses:**

### **1 Hypotheses:**

#### **A) Research Hypotheses:**

1. There is a positive difference between the achievement scores of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.

2. There is a positive difference between the achievement scores of spelling ability of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
3. There is a positive difference between the achievement scores of pronunciation skills of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
4. There is a positive difference between the achievement scores of reading skills of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
5. There is a positive difference between the achievement scores of writing skills of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
6. There is a difference between the achievement scores of Dyslexic male and female students while applying Remedial Teaching Programme.
7. There is difference between the achievement scores of spelling ability of Male and Female dyslexic students while applying Remedial Teaching Programme.
8. There is a difference between the achievement scores of pronunciation skills of Male and Female dyslexic students while applying Remedial Teaching Programme.
9. There is a difference between the achievement scores of reading skills of Male and Female dyslexic students while applying Remedial Teaching Programme.
10. There is a difference between the achievement scores of writing skills of male and female dyslexic students while applying Remedial Teaching Programme.
11. There is difference between the achievement scores of urban and rural dyslexic students after applying Remedial Teaching Programme.
12. There is difference between the achievement scores of spelling ability of urban and rural dyslexic students after applying Remedial Teaching Programme.
13. There is difference between the achievement scores of pronunciation skills of urban and rural dyslexic students after applying Remedial Teaching Programme.
14. There is difference between the achievement scores of reading skills of urban and rural dyslexic students after applying Remedial Teaching Programme.
15. There is difference between the achievement scores of writing skills of urban and rural dyslexic students after applying Remedial Teaching Programme.

**(B) Null Hypotheses:**

1. There is no significant difference between the achievement scores of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
2. There is no significant difference between the achievement scores of spelling ability of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
3. There is no significant difference between the achievement scores of pronunciation skills of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
4. There is no significant difference between the achievement scores of reading skills of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
5. There is no significant difference between the achievement scores of writing skills of dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.

6. There is no significant difference between the achievement scores of dyslexic Male and Female students before and after applying Remedial Teaching Programme.
7. There is no significant difference the achievement scores of spelling ability of Male and Female dyslexic students while applying Remedial Teaching Programme.
8. There is no significant difference between the achievement scores of pronunciation skills of Male and Female dyslexic students while applying Remedial Teaching Programme.
9. There is no significant difference between the achievement scores of reading skills of Male and Female dyslexic student while applying Remedial Teaching Programme.
- 10 There is no significant difference between the achievement scores of writing skills of Male and Female dyslexic students while applying Remedial Teaching Programme.
- 11 There is no significant difference between the achievement scores of urban and rural dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
- 12 There is no significant difference between the achievement scores of spelling ability of urban and rural dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
13. There is no significant difference between the achievement scores of pronunciation skills of urban and rural dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
14. There is no significant difference between the achievement scores of reading skills of urban and rural dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.
15. There is no significant difference between the achievement scores of writing skills of urban and rural dyslexic students before and after applying Remedial Teaching Programme.

**(C) Method of the Research:**

For present study researcher used Experimental method. In Experimental method researcher used one-group pre-test and post-test experimental research design.

**(D) Tools of the Research:**

Researcher used Screening dyslexia test of Ronald D.Davis and Davis Association International.

Semi-structured interview questionnaire for teachers,

Questionnaire for parents.

Self-Made achievement test (Pre-Test and Post-Test)

**(E) Sample of the Research:**

Total sample for present study was 100 2<sup>nd</sup> standard dyslexic students from 12 different schools of Haridwar district.

**(F) Sampling Design:**

For present study researcher used convenience sampling technique to find out the 2<sup>nd</sup> standard dyslexic students in Haridwar district. Researcher also used stratified sampling design to search male and female, urban and rural 2<sup>nd</sup> standard dyslexic students in Haridwar district.

**(G) Statistical Measures of the Research:**

For present study researcher used Mean, Standard Deviation, t-test and correlation statistical tools.

**(H) Main Findings of the Research:**

1. The Remedial Teaching Programme is effective for dyslexic students of 2<sup>nd</sup> standard.
2. The Remedial Teaching Programme brings improvement in female dyslexic students compare to male dyslexic students of 2<sup>nd</sup> standard.
3. The Remedial Teaching Programme brings improvement in the achievement scores of Urban dyslexic students compare to Rural dyslexic students.
4. Finding highlighted that the Remedial Teaching Programme enhance the dyslexic student's spelling ability, Pronunciation, reading and writing skills of English language.

**(I) Recommendations:**

**A. Recommendations for School Institutions:**

1. Create awareness among teachers about Remedial Teaching.
2. Find out the dyslexic students in kindergarten level.
3. Create awareness among parents about dyslexic problem of their wards.
4. Motivate teachers to find dyslexic students and give them remedial teaching.
5. Give extra wages to those teachers who are doing improvement in dyslexic students.
6. Appoint at least one special teacher in school.

**B. Recommendation for Teachers:**

1. Dyslexia is not a disease, it is a neurological disorder so treat these students positively.
2. Make Coordination between left and right hemispheres of brain of dyslexic students whenever you teach them.
3. Never underestimate dyslexic students.
4. Find their weaknesses and teach them accordingly.
5. Increase their confidence level.
6. Don't compare dyslexic students with normal students.

**C. Recommendation for Parents:**

1. Dyslexic is not a disease, It is a neurological disorder so treat your ward positively.
2. Coordinate your ward's left and right hemispheres.
3. Don't neglect early pronunciation problem of your ward.
4. Feel free to Consult with Psychologist or Child Specialist about dyslexic problem of your ward.
  - Increase confidence level of your ward.
  - Be patience with dyslexic child.
  - Don't compare dyslexic child with normal child.

**(J) Epilogue:**

In this way findings of the present research showed that Remedial Teaching Programme is effective for 2<sup>nd</sup> standard Dyslexic students of Haridwar district.

Remedial Teaching Programme improved the English language skills of Dyslexic 2<sup>nd</sup> standard students in Haridwar district.



**(K)References:**

1. Otto, Wayne- Corrective and remedial Teaching principles and practices, Published on 1<sup>st</sup> Feb 1980 Publisher Houghton Mifflin O edition (January 1<sup>st</sup>, 1966)
2. Uttam K. Singh- A.K. Nayak- Special Education- Common Wealth publisher- New Delhi-(1997)(314pp)
3. Anupriya Chadda- A Guide to educating children with learning disabilities (2001) Vikas publishing house Pvt. Ltd. New Delhi.
4. Sharma R.A. (2002)- Fundamental of Education- International publishing house Meerut.
5. S. Venkatesan- Children with Developmental disabilities- Sage Publication New Delhi 2004 (251 pp)
6. Kothari C.R- Research Methodology- Wishwaprakashan Mumbai.
7. Jimmy Huston- The Dyslexic Handbook Publisher- Cosworth Publishing
8. Dr. Malti Agarwal- Krishna's Remedial English Language KRISHNA Prakashan Media (P) Ltd. Meerut.
9. Yvette Brazier- What you need to know about Dyslexia? (Medically reviewed by Timothy J. Legg, Ph. D, CRNP.
10. Aggarwal Y.P. 1988, Statistical Method – concepts Application and computation, New Delhi, Sterling publishers.
11. Allington, R. L. 1984, Oral reading, In P.D.Person, R Barr, M.L.Kamil and P. Mosenthal EDws. Handbook of Reading Research New York:Longman
12. Hunter Calder- Book 3 Phonics First Single-Letter Sounds, First Indian Print 2001, Reprint 2003-2016, BPI INDIA PVT LTD.
13. T. Balasubramanian- A text book of English Phonetics for Indian Students (2000), Published by Rajiv Beri for Macmillan India Ltd.
14. Judith R. Birsh, Suzanne Carreker- Multisensory Teaching of Basic Language Skills, Activity Book, Publisher- Brookes Publishing, 2018, ISBN- 1681252260, 9781681252261
15. <https://onlinelibrary.wiley.com>, Journal of Learning Disabilities
16. <https://journals.sagepub.com>, Journal on Remedial and Special Education
17. [www.dyslexiateacher.com](http://www.dyslexiateacher.com)
18. [www.dys-add.com](http://www.dys-add.com)
19. [www.childdevelopmentinfo.com](http://www.childdevelopmentinfo.com)
20. <https://www.literacymn.org>
21. <https://classroom.synonym.com>
22. [www.languageinindia.com](http://www.languageinindia.com)
23. <http://www.ortonacademy.org>
24. <http://www.understood.org>



## महात्मा फुले यांचे विचार आणि सामाजिक व राजकीय कार्य

वरुण विजय बोरकर

बी.ए., एम.ए. (राज्यशास्त्र), सेट.

### सारांश(Abtract):

हा शोध लेख महात्मा फुले यांच्या विचारबद्दल माहिती घेणे तसेच त्यांनी केलेल्या सामाजिक व राजकीय कार्या बद्दल माहिती प्रकट करत आहे. महात्मा फुले हे आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहासातील श्रेष्ठ समाज सुधारक आणि समाज व धर्मचिंतक होते. आधुनिक महाराष्ट्रातील मूलगामी समाज परिवर्तनाच्या चळवळीचे ते आद्य प्रवर्तक होते. महात्मा फुले हे एक कृतीशील समाज सुधारक होते. त्यांनी जे विचार मांडले ते त्यांनी प्रत्यक्षातही आणले. समाजातील दुर्बल घटकांच्या सामाजिक राजकीय व आर्थिक विकासाचा कार्यक्रम म्हणून ज्या गोष्टी आज आपण घोषित करीत आहोत त्या सर्व गोष्टी महात्मा ज्योतीरावांनी 165 वर्षांपूर्वी ठोस शब्दात मांडलेले दिसते. तसेच त्या गोष्टी प्रत्यक्षात आणण्यासाठी त्यांनी आपल्या जीवाचे रान केलेले दिसते. त्यांच्या विचारांची झेप धर्म जात राष्ट्र यांच्या मर्यादा ओलांडून मानवी संस्कृती पर्यंत गेलेली दिसते.

**सूचक शब्द (Keywords):** जन्म, ग्रंथसंपदा, राजकीय, सामाजिक, आर्थिक विकास, शाळा, अस्पृश्य, सत्यशोधक, स्त्री मुक्तीचे पुरस्कर्ते, दलित समाज, महात्मा, कामगार, शूद्र व हंटर कमिशन.

### 1. प्रस्तावना(Introduction):

भारताच्या इतिहासात 19 वे शतक हे प्रबोधनपर चळवळीचे शतक म्हणून ओळखले जाते. 19 व्या शतकात महाराष्ट्रात होऊन गेलेल्या समाजसुधारकांमध्ये महात्मा ज्योतीराव गोविंदराव फुले यांचे कार्य उल्लेखनीय ठरते. त्यांनी फक्त दलित समाज आणि स्त्रियांच्या उद्धाराचे कार्य केलेले नाही, तर त्यांनी सत्यशोधक समाज स्थापन करून त्याच्या मार्फत समाजातील अज्ञान नाहीसे करून समाज परिवर्तनासाठी आयुष्यभर प्रतिगामी विचारांच्या समाजाशी लढा दिला. त्यांनी समतेसाठी चळवळ सुरू केली व या चळवळीत ते यशस्वी झाले. म्हणूनच समाज क्रांतीचे जनक या नावाने त्यांचा उल्लेख केला जातो. आज मूलभूत हक्क आणि अधिकारांसाठी ज्या चळवळी चालू आहेत त्या चळवळींची पायाभरणी महात्मा ज्योतीराव फुले यांनीच केली आहे. महात्मा फुले हे एक थोर विचारवंत लेखक, समाजसुधारक, शिक्षण तज्ञ आणि स्त्रीया व शूद्रांचे महान उद्धारक होते. महात्मा फुले यांचे संपूर्ण लेखन व कार्य हे सामाजिक समस्यांशी निगडित असल्यामुळे वैचारिक, बौद्धिक व सामाजिक विकासाला मदत झालेली आहे. त्यांच्या या कार्याबद्दल आपण या शोध लेखात माहिती घेऊया.

### 2. शोध लेखाची संशोधन पद्धती (Methodology of Research Paper):

या शोध लेखात आवश्यकतेनुसार ग्रंथालय, साहित्य, संदर्भ, माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर, तज्ञ व्यक्तींचे मार्गदर्शन, अनुभवाच्या आधारे सखोल विश्लेषण या तंत्र व अध्ययन पद्धतीचा योग्य प्रकारे वापर करून शोध निबंध लिहिले आहे.

### 3. जीवन परिचय:

11 एप्रिल 1827 रोजी गोविंदराव व चिमणाबाई यांच्या घरी पुणे येथे पुत्ररत्न जन्माला आले तेच महात्मा ज्योतीराव फुले होत. महात्मा फुले यांना राजाराम नावाचे एक भाऊ होते. माळी कुटुंबामध्ये जन्माला आलेले महात्मा ज्योतीराव फुले हे एक वर्षाचे असतानाच त्यांची आई चिमणाबाई मरण पावली. परंतु त्या काळात

बहुविवाह पद्धत असूनसुद्धा त्यांच्या वडिलांनी दुसरा विवाह केला नाही. महात्मा ज्योतिराव फुले यांच्या संगोपनासाठी त्यांनी एका दाईची व्यवस्था केली. त्या काळात गोविंद रावांनी आपल्या मुलांना शिक्षण घेऊन मोठे करण्याचा प्रयत्न केला परंतु ही गोष्ट सोपी नव्हती. ज्योतिराव फुले यांचे मूळ गाव सातारा जिल्ह्यात कठाव तालुक्यातील कटगुण हे होते. त्यांचे आजोबा भोळे असल्यामुळे ते कर्जबाजारी झाले. त्यामुळे ते आपल्या कुटुंबाच्या उपजीविकेसाठी पुणे येथे आले आणि फुलांचा व्यवसाय सुरू केला. फुलांच्या व्यवसायावरूनच त्यांना फुले हे नाव पडले. महात्मा ज्योतिराव फुले यांचे सातव्या वर्षी प्राथमिक शिक्षण एका गावात सुरू झाले. चार वर्षांतील शाळेतील अभ्यासक्रम पूर्ण होण्यापूर्वीच त्यांच्या शिक्षणात खंड पडला. पुन्हा 1841 मध्ये ते स्कॉटिश मिशनरींच्या इंग्रजी शाळेत जाऊ लागले. याच शिक्षणादरम्यान त्यांना सदाशिवराव गोवंडे, मोरो विठ्ठल वाढवेकर, सखाराम यशवंत परांजपे हे तिघे ब्राह्मण विद्यार्थी जिवलग मित्र म्हणून मिळाले आणि त्यांची मैत्री दीर्घकाळ टिकून राहिली. थॉमस पेन यांच्या 'राईट ऑफ द मॅन' या ग्रंथातील उदात्त विचारांचा प्रभाव महात्मा फुले यांच्यावर पडल्यामुळे त्यांनी महाराष्ट्रातील समाजामध्ये क्रांतिकारक परिवर्तन घडवून आणण्याचे ठरविले. तसेच महात्मा फुले यांनी ख्रिश्चन व इस्लाम धर्माच्या ग्रंथांचा अभ्यास केला.

महात्मा फुलेंच्या काळात बालविवाहाची प्रथा होती. महात्मा फुले जेव्हा 13 वर्षांचे झाले त्यावेळी 1840 मध्ये त्यांचा विवाह सावित्रीबाई यांच्याशी झाला.

महात्मा फुले यांच्या कार्याचा गौरव इंग्रज सत्तेने केला होता. 11 मे 1888 रोजी मुंबई शहरातील नागरिकांद्वारा एक जंगी जाहीर सभा मांडवी कोळीवाडा हॉलमध्ये आयोजित करण्यात आली. या सभेस मुंबई शहरातील प्रतिष्ठित नागरिक, दुकानदार, कारखानदार व मजूर इत्यादी मिळून अडीच हजार लोक जमा झाले होते. यामध्ये किसान कामगार भरपूर होते. या सभेत मुंबईच्या नागरिकांनी महात्मा फुलेंच्या कार्याचा गौरव करून त्यांचा सत्कार केला. याप्रसंगी त्यांनी ज्योतिरावांना 'महात्मा' ही पदवी प्रदान केली. यानंतर अल्पावधीतच म्हणजेच 28 नोव्हेंबर 1890 रोजी महात्मा फुलेंचा मृत्यू झाला.

4. महात्मा फुले समाज क्रांतीकडे का वळले?

शालेय जीवनात ज्योतिरावांना अनेक ब्राह्मण मित्र मिळाले होते. त्यापैकी एका ब्राह्मण मित्राने त्यांना त्यांच्या विवाहाचे आमंत्रण दिले त्यानुसार ज्योतिराव मोठ्या प्रेमाने त्या मित्राच्या विवाहात गेले. ते मिरवणुकीत चालत असताना काही लोक एकामेकास विचारू लागले काय हो हा कुणबट शूद्र मंडळीत शिरला कसा याला कोणी बोलवले तसेच एक व्यक्ती येऊन त्यांना म्हणाला तू जातीने शूद्र असतानाही आमच्या ब्राह्मण मंडळी बरोबर कसा काय चालतोस तुझ्यामुळे आम्हाला विटाळ होतोय. ज्योती रावांना त्यांचा झालेला अपमान सहन झाला नाही व ते त्या मिरवणुकीतून रागाने बाहेर पडले. या घटनेचा त्यांच्या मनावर खूप परिणाम झाला. अशा प्रकारची समाजव्यवस्थेतील ब्राह्मणांचे सर्वोच्च स्थान व शुद्रांना दिली जाणारी हीन व अपमानास्पद वागणूक व सामाजिक विषमता महात्मा फुले यांना मान्य नव्हती. त्यामुळेच ते समाज परिवर्तनाच्या चळवळीकडे वळले.

महात्मा फुले यांनी शिक्षण घेतल्यानंतर आणि ख्रिश्चन व इस्लाम धर्माचा तुलनात्मक अभ्यास केल्यानंतर तसेच समाजातील जातीयता, अस्पृश्यता, विषमता व आर्थिक दुरावस्था पाहिल्यानंतर समाज परिवर्तनासाठी सामाजिक क्रांती करण्याचे त्यांनी निश्चित केले.

5. स्त्रियांच्या उद्धाराचे केलेले कार्य :

महात्मा फुले यांच्या काळात महाराष्ट्रातील स्त्रियांची समाजातील स्थिती अत्यंत वाईट होती व समाजव्यवस्थेत त्यांना हीन दर्जा होता. स्त्री पुरुषापेक्षा कनिष्ठ असून तिचे कार्य चूल आणि मूल एवढ्या पुरतेच मर्यादित मानले जात होते. स्त्रियांची ही स्थिती सुधारण्याकरिता स्त्रियांना शिक्षित करणे हे गरजेचे होते. त्यामुळे ज्योतीरावांनी सर्व जातीच्या स्त्रियांचा विचार करून त्यांना शिक्षित करण्याचे ठरविले.

महात्मा फुले यांनी ऑगस्ट 1848 मध्ये पुणे येथे बुधवार पेठेत असलेल्या तात्यासाहेब भिडे यांच्या वाड्यात मुलींची पहिली शाळा सुरू केली. या कामात त्यांना तात्यासाहेब भिडे, सदाशिव गोविंद हाटे, सखाराम यशवंतरांजपे यासारख्या त्यांच्या मित्रांनी सहकार्य केले. तसेच ज्योतीरावांनी सावित्रीबाई फुले यांना सर्वप्रथम शिक्षण देऊन तयार केले. नंतर सावित्रीबाईंनी मुलींच्या शाळेत शिक्षक म्हणून काम केले. सावित्रीबाई या भारतातील पहिल्या स्त्री शिक्षिका ठरतात त्यांनी आपले पती ज्योतीरावांनी स्वीकारलेल्या सामाजिक कार्यास वाहून घेतले.

महात्मा फुले यांनी 1863 ला "बालहत्या प्रतिबंधक" गृहाची स्थापना केली. महात्मा फुले यांच्या काळात बहुपत्नीत्वाची पद्धत प्रचलित होती. या पद्धतीस त्यांनी विरोध केला तसेच बालविवाहास त्यांनी विरोध केला आणि बालविवाह विरोधात लोकमत जागृत करण्याचा प्रयत्न केला. महात्मा फुले यांनी जठर विवाह पद्धतिला मोठ्या प्रमाणात विरोध केला तसेच पतीच्या निधनानंतर होणारे स्त्रियांचे केशवपन या पद्धतीस सुद्धा विरोध केला. सती प्रथा , वाध्या व मुरळी प्रथा या प्रथेच्या विरोधात त्यांनी समाजात जागृती निर्माण केली.

## 6.सामाजिक व राजकीय कार्य:

महात्मा फुले यांनी एक अभिनव व नाविन्यपूर्ण विवाह पद्धत रूढ केली या विवाहास ब्राह्मण बोलवला जात नसे. देव व माणूस यांच्यातील मध्यस्थ फुले यांनी नाकारला होता. त्यांनी ब्राह्मणांच्या गैरहजेरीत लग्न लावण्याचा आग्रह धरला. अशाप्रकारे सत्यशोधक पद्धतीने विवाह करण्याचा त्यांनी पुरस्कार केला.

महात्मा ज्योतीराव फुले हे इसवी सन 1878 ते 1882 या वर्षाच्या काळात पुणे नगरपालिकेचे सदस्य होते. सदस्य या नात्याने त्यांनी गोरगरिबांच्या हितसंबंधांची जपणूक केली.

त्यांनी नगर परिषदेच्या बैठकीत आपली मते निर्भीडपणे मांडली. भारताचे व्हाईसरॉय लॉर्ड रिटर्न यांच्या पुणे भेटीच्या वेळी शहर सुशोभित करण्यासाठी 1000 रु. खर्च करण्याचा अध्यक्षीय विचार होता पण त्यास फुले यांनी विरोध केला. सजावटी ऐवजी ही रक्कम मागासलेल्या वर्गाच्या शिक्षणासाठी खर्च करावी असे त्यांनी सुचवले होते. महात्मा फुले यांनी समाज सुधारणेमध्ये व्यसनमुक्तीला सुद्धा महत्व दिले.

सदस्य म्हणून त्यांनी नगरपालिकेकडून गरीब जनतेच्या सोयीसाठी अनेक कामे करून घेतली. समाज व्यसनाधीन बनू नये यासाठी सरकारने पुणे शहरात दारू विक्रीसाठी दिलेले परवाने रद्द करावे यासाठी महात्मा फुले यांनी चळवळ उभी केली. प्रसंगी त्यांनी सरकारला विरोध ही केला. दारू म्हणजे विष असे त्यांचे मत होते. अशा कार्यामुळे काही प्रमाणात का होईना परंतु बहुजन समाज व्यसनापासून दूर राहिला. तसेच समाजामध्ये असणारी अंधश्रद्धा याविरुद्ध सुद्धा महात्मा फुले यांनी जागृती केली.

उन्हाळ्याच्या दिवसात पाण्याची टंचाई जाणवी व अस्पृश्यांचे पिण्याच्या पाण्यासाठी हाल होत असत हे विचारात घेऊन महात्मा फुले यांनी स्वतःची पाण्याची विहीर अस्पृश्यांसाठी खुली करून दिली. त्याकाळाचा संदर्भ पाहता ही बाब क्रांतिकारक होती. विद्येत मागासलेल्या लोकांसाठी इसवी सन 1852 मध्ये ज्योतीरावांनी एक वाचनालय काढले होते .

भारतातील शिक्षण विषयक प्रश्नांचा अभ्यास करून त्याबाबत शिफारशी करण्यासाठी ब्रिटिश सरकारने इसवी सन 1882 ला सर विल्यम हंटर यांच्या नेतृत्वाखाली शिक्षण आयोगाची स्थापना केली होती. या आयोगाच्या सभासदांनी मोठ्या मोठ्या शहरांना भेटी दिल्या व सर्व समाजातील बड्या लोकांच्या मुलाखती घेतल्या व अनेक निवेदने स्वीकारली. महात्मा फुले यांनीही हंटर कमिशनला मुलाखत देऊन आपले निवेदन सादर केले होते. त्यांनी त्यांच्या या निवेदनात असे म्हटले की प्रारंभिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करावे. घरकाम, दारिद्र्य व शेतकाम यामुळे शुद्रांची मुले शिकत नाहीत. सरकारने या वर्गातील मुले शिकवावी. प्राथमिक शाळेतील शिक्षक हे प्रशिक्षित असले पाहिजे. प्राथमिक शाळांच्या संख्येत सरकारने वाढ करावी. प्रत्येक खेड्यात शुद्रांसाठी सरकारने खास शाळा उघडली पाहिजे. कोणत्याही पातळीवरची शिक्षण व्यवस्था खाजगी यंत्रणेकडे असू नये. शाळा कॉलेज मधून जेवढे देशी लोक शिकून बाहेर पडतील त्या सर्वांनाच नोकऱ्या मिळविणे कठीण असते म्हणून अभ्यासक्रमात तांत्रिक व व्यवहारोपयोगी शिक्षणाचा अंतर्भाव असावा.

महात्मा फुले यांनी ज्याप्रमाणे स्त्रिया दलित व शेतकऱ्यांच्या उद्धाराचे कार्य केले त्याचप्रमाणे त्यांनी कामगार व मजुरांच्या स्थितीतही सुधारणा करण्याचे कार्य केले. या कार्यात त्यांना नारायणराव लोखंडे यांनी सहकार्य केले होते. कामगारांच्या प्रश्नांना वाचा फोडण्याकरिता ज्योतिरावांच्या प्रेरणेने 1884 ला एन. एम. लोखंडे यांनी 'बॉम्बे मिल हॅन्ड असोसिएशन' याची स्थापना केली. हिंदुस्थानात पहिली कामगार संघटना हीच मानली जाते. लोखंडे हे पहिले कामगार नेते व ज्योतिराव फुले हे पहिले प्रणेते व पुरस्कर्ते आहेत.

महात्मा फुले यांनी शेतकऱ्यांचा आसूड या ग्रंथात शेती सुधारण्यासाठी काही उपाय सुचवले होते. तसेच महात्मा फुले यांनी तृतीय रत्न, छत्रपती शिवाजी राजे भोसले यांचा पोवाडा, गुलामगिरी, ब्राह्मणांचे कसब, सत्यशोधक समाज हकिकत व निबंध, हंटर शिक्षण आयोगा पुढील निवेदन, इशारा, सत्सार, अस्पृश्यांची कैफियत, सार्वजनिक सत्यधर्म हे ग्रंथ लिहिले.

## 7. निष्कर्ष(Conclusion):

महात्मा फुले हे आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहासातील श्रेष्ठ समाज सुधारक आणि धर्मचिंतक होते. आधुनिक महाराष्ट्रातील मूलगामी समाज परिवर्तनाच्या चळवळीचे ते आद्य प्रवर्तक होते. बहुजन समाजाला अज्ञानातून वर काढून त्यांना मानाने जगने शिकविणारे ते देशातील आद्य समाज सुधारक होते. महात्मा फुले हे सामाजिक गुलामगिरी विरुद्ध कार्य करणारे पहिले पुरुष होते. महात्मा फुले यांनी त्यांचे संपूर्ण आयुष्य समाजसेवा करण्यात घालविले. त्यांच्या विचारांची झेप धर्म राष्ट्र यांच्या मर्यादा ओलांडून मानवी संस्कृती पर्यंत गेलेली दिसते.

## संदर्भ(References):

आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास- प्राचार्य डॉक्टर एस.एस.गाठाळ.

आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहास- डॉक्टर अनिल कठारे. अस्पृश्यांच्या मुक्तिसंग्राम इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन पुणे.- शंकरराव. आधुनिक भारताचा इतिहास भारताचा- डॉक्टर बी.एल.ग्रोवर.